

Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965)

Kernbegrippen en documenten

1. Inleiding

Dit essay behandelt enkele hoofdthema's uit het tweede Vaticaans concilie (hierna: Vaticanum II). In de tweede paragraaf wordt het verloop van het concilie kort uiteengezet, met daarin speciaal aandacht voor het concilieopdracht tot 'aggiornamento' en de belangrijkste binnenkerkelijke en maatschappelijke aanleidingen daarvoor. Paragraaf 3 bevat een overzicht van de conciliedocumenten met een samenvatting van de Constituties en Verklaringen, in het bijzonder *Gaudium et spes*. In paragraaf 4 wordt ingegaan op het belang van 'communio' en 'dialogo'. Paragraaf 5 bevat een karakterisering van *Gaudium et spes*.

2. Aankondiging, voorbereiding en verloop van het concilie

Paus Johannes XXIII (1958-1963) kondigde Vaticanum II aan tijdens een consistoriebijeenkomst van het College van Kardinalen op 25 januari 1959. Voor de paus stond de Kerk voor de opgave om *'in de moderne wereld enerzijds de geloofsschat ongeschonden te houden en anderzijds daarover een dialoog mogelijk te maken met de andere christelijke kerken en de niet-christelijke godsdiensten en een brug te slaan naar niet-gelovigen'*¹.

---

¹ Wortelboer, De Rooms-Katholieke Kerk, pp. 116.

Deze opgave vertaalde de paus in zijn openingstoespraak *Gaudet Mater Ecclesia* op 11 oktober 1962 met de opdracht tot 'aggiornamento', ofwel modernisering van de organisatie en de leer van de Kerk. 'Aggiornamento' was nodig om de positie van de Kerk ten aanzien van maatschappelijke en binnenkerkelijke vraagstukken te bepalen. Zo was er sinds 1900 een toenemende vraag om liturgievernieuwing door te voeren, onder invloed van de Liturgische Beweging. Ook was er een katholieke reactie nodig op de historisch-kritische analyse van Schrift en Traditie onder invloed van Nouvelle Théologie. Daarnaast was er na WO II aanleiding om de relatie met de joden opnieuw vorm te geven. Ook was het nodig om een katholiek antwoord te formuleren op sociale veranderingen in de 60' er jaren, waarin de burger een eigen maatschappelijke positie had verworven. Tot slot was er een kerkrechtelijke aanleiding voor een concilie: Vaticanum I was in 1870 nooit formeel afgesloten door de inname van Rome.

De concilievoorbereiding nam drieënhalf jaar in beslag. In die periode werden de onderwerpen bepaald en schema's en ontwerp teksten voorbereid in conciliaire commissies. Het concilie werd geconcentreerd 'rond twee 'polen' (...): *de theologische natuur van de kerk zelf (ad intra), en de werkzaamheid van de Kerk in de wereld en haar visie op de maatschappelijke instituties en processen (ad extra)*². De constitutie *Lumen Gentium* vormt de eerste pijler 'ad intra', de pastorale constitutie *Gentium et spes* de tweede pijler 'ad extra'.

Het concilie werd bijgewoond door ruim 2500 bisschoppen vanuit de hele wereld, ook van de geünieerde oosterse Kerken, ofwel circa 85 procent van het wereldepiscopaat. Daarnaast waren er waarnemers aanwezig van andere christelijke kerken (de reformatorische, de Anglicaanse en de Russisch- en Byzantijns-Orthodoxe Kerken). Ook namen 300 theologen en andere specialisten deel.

Al vrij snel na de opening van het concilie overleed paus Johannes XXIII. Zijn opvolger Paulus VI besloot om het concilie door te zetten volgens de geplande structuur. In totaal worden er vier conciliezittingen gehouden in de jaren 1962 t/m 1965. De laatste week van de derde zitting staat bekend als 'De Zwarte Week'. In deze week doet paus Paulus VI drie ingrepen op de finale ontwerp teksten, wat leidde tot onbegrip bij veel concilievaders. De ontwerp tekst over de godsdienstvrijheid in *Dignitatis Humanae* wordt zelfs teruggetrokken voorafgaand aan de laatste stemming, onder invloed van een groep conservatieve tegenstemmers.

Op 8 december 1965 sluit paus Paulus het concilie. Een dag eerder herroepen de Rooms-katholieke Kerk en het orthodoxe patriarchaat van Constantinopel de wederzijdse excommunicatie uit 1054.

---

² Hendriks, Kerkelijke documenten, pp. 21-22.

3. De conciliedocumenten

Gedurende het verloop van Vaticanum II worden drie dogmatische (leerstellige) en één pastorale constitutie vastgesteld. Constituties zijn in het kerkrecht 'voor de hele Kerk geldende besluiten'. De vier constituties zijn *Sacrosanctum Concilium*, *Lumen Gentium*, *Dei Verbum* en *Gaudium et spes*.

- *Sacrosanctum Concilium* (vert.: "De heilige kerkvergadering"). Deze constitutie betreft de liturgievernieuwing. De participatie van de gelovigen in de liturgie wordt vergroot en er is ruimte voor gebruik van de volkstaal.
- *Lumen Gentium* (vert.: "Licht van de volkeren"). Deze constitutie handelt over de Kerk 'ad intra', als gemeenschap in mysterie en genade onder leiding van de paus en de bisschoppen. Ook bevat *Lumen Gentium* een bredere definitie van de Kerk, namelijk als het 'volk van God'. Vóór Vaticanum II werd onder 'de Kerk' de hiërarchische organisatie van de clerus verstaan. De leken gelovigen maken deel uit van de Kerk, zij hebben een eigen wijding door doop en vormsel. Als zodanig nemen zij deel aan de christelijke zending van de wereld.
- *Dei Verbum* (vert.: "Woord van God"). Deze constitutie handelt over het normatieve karakter van Schrift en Traditie. De historisch-kritische exegese op de Bijbel en de leerstellige dogma's wordt toegestaan.
- *Gaudium et spes* (vert.: "Vreugde en hoop"). Deze constitutie bevat een synthese van de sociale leer van de Kerk, over hoe de Kerk zich over de sociale vraagstukken van de moderne tijd verhoudt. Zie ook paragraaf 5 voor een meer gedetailleerde uitwerking.

Naast deze vier Constituties werden drie Verklaringen en negen decreten vastgesteld. Een Verklaring geeft een katholiek standpunt ten aanzien van een actueel onderwerp. De Verklaringen die tijdens Vaticanum II zijn uitgebracht, zijn *Dignitatis Humanae*, *Nostra aetate* en *Gravissimum educationis*. *Dignitatis humanae* (vert.: "Van de menselijke waardigheid") bevat de tekst over de godsdienstvrijheid. Het concilie aanvaardt de scheiding tussen Kerk en staat. De staat wordt niet langer verantwoordelijk gesteld om het katholicisme te beschermen. Hiermee wordt afscheid genomen van het ideaal van het katholicisme als enige staatsgodsdienst. De Verklaring is een poging tot toenadering tot andere, niet-christelijke religies, een poging om de dialoog aan te gaan vanuit gelijkwaardigheid. *Nostra aetate* (vert.: "In onze tijd") handelt over de houding van de Kerk ten opzichte van niet-christelijke godsdiensten. Centraal staat dat de 'Katholieke Kerk niets afwijst van wat er waar en heilig is in deze godsdiensten', maar dat zij 'zonder ophouden de Christus verkondigt, in wie de mensen de volheid vinden van het godsdienstig leven en in wie God alles met zich heeft verzoend'. Oorspronkelijk was *Nostra aetate* bedoeld om de relatie met het jodendom te benadrukken, maar gedurende het concilie is ook de relatie met andere niet-christelijke religies ingevoegd. *Gravissimum educationis* (vert. "Educatie van uitzonderlijk belang") benadrukt het belang van de christelijke opvoeding. Ook het recht op christelijk onderwijs wordt hierin verdedigd.

De negen decreten bevatten een uitwerking van een onderwerp uit een Constitutie. De decreten behandelen o.a. sociale communicatiemiddelen (*Inter Mirifica*), de oecumene met andere christenen (*Unitatis Redintegratio*) en het lekenapostolaat (*Apostolicam Actuositatem*).

4. Het belang van de ‘Dialog’ en ‘Gemeenschap’ voor het concilie

4.1 Het belang van ‘communio’

Lumen Gentium definieert de Kerk als de gemeenschap van gelovigen. In de brief van de Congregatie voor de Geloofsleer ‘Over enkele aspecten van de Kerk als communio’ (28 mei 1992) wordt deze definitie uitgewerkt. In eerste instantie wordt de relatie tussen God en de mens, en tussen de mensen onderling ‘horizontaal’ en ‘verticaal’ beschreven. Horizontale ‘communio’ betreft de persoonlijke eenheid van iedere mens van de goddelijke Drie-eenheid, die zichtbaar wordt door de sacramenten waaraan we deel krijgen. Door het sacrament van de Doop en een persoonlijk geloof wordt een mens ingewijd in de gemeenschap met God. De verticale ‘communio’ is de gemeenschap met de gelovigen in het vieren van de eucharistie en de deelname aan de universele Kerk.

Daarna gaat de brief in op de tekenen en symbolen van de ‘communio’ binnen de Kerk. De ‘communio’ kent een zichtbaar en een onzichtbaar element. De zichtbare gemeenschap uit zich in de sacramenten, de leer van de apostelen en de Kerkelijke hiërarchie. De Kerk als onzichtbare gemeenschap komt tot uiting in enerzijds de ‘*communio sanctorum*’, ofwel de gemeenschap van de heiligen. De band met de gestorven heiligen die ons zijn voorgegaan komt o.a. tot uiting in het gebed voor de gestorvenen. Met de ‘*communio ecclesiarum*’ wordt de eenheid van de particuliere kerken in de universele Kerk bedoeld.

De Congregatie van de Geloofsleer concludeert dat ‘communio’ tussen de mens met God en met de Kerk tot stand komt door inwijding door de doop en een persoonlijk geloof. De ‘communio’ tussen God en Zijn Kerk als geheel komt tot uitdrukking in het sacrament van de eucharistie en het episcopaat. De eenheid van de eucharistie in de universele Kerk symboliseert het mystieke lichaam van Christus. De eenheid van het episcopaat vereist een kerkelijke hiërarchie, met aan het hoofd de paus van Rome. De paus maakt onderdeel van elke particuliere kerk; in het eucharistisch gebed wordt Gods bijstand voor hem gevraagd.

In de geest van Vaticanum II is er ook ‘communio’ met niet-katholieke christenen. De sterkste vorm van gemeenschap geldt de relatie met de oosters-orthodoxe kerken, waar sprake is van apostolische successie en rechtsgeldige eucharistie. De relatie tussen de oosters-orthodoxe kerken met de paus is echter beschadigd en niet volledig hersteld. De gemeenschap tussen de katholieke Kerk en andere christelijke gemeenschappen is minder sterk, aangezien daar wezenlijke elementen van het ‘kerk-zijn’

ontbreken, zoals een geldige eucharistie. Ook de katholieke Kerk lijdt hieronder, want hierdoor wordt de volledige realisatie van haar universaliteit belemmerd.

4.2 *Het belang van 'dialogoog'*

De pastorale constitutie *Gaudium et spes* is opgebouwd uit redeneringen, waarin het katholieke standpunt ten aanzien van morele thema's duidelijk wordt uitgewerkt. Deze structurering van *Gaudium et spes* dient om de Kerk als gesprekspartner te positioneren. De andere partijen in de dialoog zijn mensvisies als het atheïsme, niet-christelijke religies, de wetenschap en de overheid. Ook definieert de Kerk haar positie in de wereld. De '*Kerk biedt haar medewerking aan de mensheid aan (...) om het licht van het Evangelie te laten schijnen over de vragen en problemen van de mensheid, en zij wil de heilzame kracht die zij van Christus ontvangt, doorgeven*'.

5. **Karakterisering van *Gaudium et spes***

Gaudium et spes wordt de pastorale Constitutie van Vaticanum II genoemd, aangezien deze Constitutie de toepassing van leerstellige principes betreft op een praktische, veranderlijke situatie. In *Gaudium et spes* wordt de katholieke visie op de mens als 'beeld van God' en Christus als 'de nieuwe mens' uitgewerkt: vanuit de visie worden sociale vragen beantwoord die betrekking hebben op de samenleving in engere zin (het huwelijk) of bredere zin (de maatschappij). De zending van de Kerk is tweeledig, namelijk de heiliging van de mens en de wereld. Kern van de constitutie is '*de voltooiing van het goddelijk scheppingsplan en het zich daarom inzetten voor vrede, rechtvaardigheid en in het bijzonder op het vlak van het huwelijk, het gezin, het economische en het politieke leven en de dialoog onder de volkeren*'.

Gaudium et spes begint met een beschrijving van de invloed van de sociaal-maatschappelijke verhoudingen en de wetenschappelijke vooruitgang op de morele gesteldheid van de mens (GS 4-10). Het eerste deel (GS 11-45) bevat de katholieke antropologie: enerzijds is de mens 'beeld van God', anderzijds is hij een in zichzelf verdeeld wezen waarin idealen en zonde strijden. De mens is een eenheid van lichaam en verstand (GS 14-15). In het morele geweten ervaart de mens een band met God; door te luisteren naar zijn geweten, begrijpt een mens wat God van hem vraagt (GS 16). GS 22 handelt over de waardigheid van de mens, met Christus als het model voor de nieuwe mens. Op basis van de katholieke antropologie moet de maatschappelijke ordening altijd gericht zijn op het welzijn van de burger (GS 26): de mens, het gezin en het huwelijk vormen de basis voor de maatschappij. Discriminatie die ingaat tegen de fundamentele rechten van een persoon wordt afgewezen, alsmede abortus en euthanasie. Anderzijds heeft de mens zelf de plicht om zoveel mogelijk bij te dragen aan het algemeen welzijn. Het tweede deel van *Gaudium et spes* presenteert het katholieke standpunt ten aanzien van de grote morele vraagstukken (GS 46-90). Dit betreft

vraagstukken ten aanzien van huwelijk en gezin, inclusief de afwijzing van polygamie, echtscheiding, gezinsplanning, abortus en euthanasie. Het huwelijk is in de visie van de Kerk een verbond, waarin de echtgenoten zichzelf volledig geven. De overige artikelen betreffen de politiek, het streven naar vrede en het belang van internationale samenwerking om dat te bereiken.

6. Conclusie

In retrospectief heeft Vaticanum II een koerswijziging ingeluid ten aanzien van de oecumenische beweging, liturgische hervorming, vrijheid van godsdienst en een nieuwe relatie met het jodendom, die doorwerkt tot heden. Door de Kerk op voet van gelijkheid te zetten met andere levensbeschouwingen, wetenschap en de overheid is er sprake van dialoog op morele thema's, waarin de Kerk haar standpunt duidelijk heeft uiteengezet. Ook hebben de concilievaders gepoogd een groter bewustzijn te creëren van de betekenis van de liturgie, waarbij de leken hun eigen positie in de Kerk hebben toebedeeld gekregen.

7. Bronnenlijst

- HENDRIKS, J., *Vaticanum II en verder; De leer van het Concilie en de ontwikkeling daarvan in de tijd erna*, Uitgeverij Colomba, Oegstgeest 2006.
- WORTELBOER, H., *De Rooms-Katholieke Kerk; Het complete handboek*, Uitgeverij Kok, Kampen 2005.
- RKDOCUMENTEN, *Vaticanum II*. Bereikbaar op:
<https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=650&dos=4>.